

УДК 925:159.913-05

Примачок Л.Л.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Примачок Л.Л. Психологічні засади дослідження процесу професійного становлення особистості. У статті проаналізовано феномен «особистісного становлення» з точки зору впливу на нього зовнішніх та внутрішніх чинників, обґрунтовано відмінні характеристики розвитку особистості та її формування, окреслено етапи соціального становлення особистості та зроблено висновки щодо професійного становлення суб'єкта.

Зазначено, що професійне становлення особистості аналізуватиметься з точки зору процесу і результату. В першому випадку професійне становлення суб'єкта характеризується з огляду на динаміку соціального розвитку людини, яка визначає її формування як соціально зрілої особистості. У свою чергу, під соціально зрілою особистістю в психолого-педагогічній літературі розуміють рівень сформованості настановлень, знань, умінь та морально-етичних якостей, достатній для вмілого виконання суб'єктом всієї сукупності соціальних ролей, притаманних дорослому. Наголошено, що з урахуванням феномену соціальної зрілості, через її базові показники можна «наповнити» зміст професійного становлення, описати його і як процес, і як результат.

Ключові слова: особистісне становлення, професійне становлення, соціально зріла особистість, динаміка соціального розвитку, настановлення, знання, уміння, морально-етичні якості.

Примачок Л.Л. Психологические основы исследования процесса профессионального становления личности. В статье представлен анализ феномена «личностного становления» с точки зрения воздействия на человека внешних и внутренних факторов, обоснованы базовые характеристики развития личности и особенности её формирования, определены этапы социального становления личности и сделаны выводы относительно профессионального становления субъекта.

Отмечено, что профессиональное становление личности должно анализироваться с точки зрения процесса и результата. В первом случае профессиональное становление субъекта характеризуется с учётом динамики социального развития человека, что определяет его формирование как социально зрелой личности. В свою очередь, под социально зрелой личностью в психолого-педагогической литературе понимается уровень сформированности установок, знаний, умений и морально-этических качеств, достаточный для умелого выполнения субъектом всей совокупности социальных ролей, присущих взрослому. Отмечено, что с учётом феномена социальной зрелости, с помощью её базовых показателей можно «наполнить» содержание профессионального становления, описать его и как процесс, и как результат.

Ключевые слова: личностное становление, профессиональное становление, социально зрелая личность, динамика социального развития, установки, знания, умения, морально-этические качества.

Постановка проблеми. Проблема становлення особистості в цілому та професійного становлення зокрема не є новою в психологічній царині. Вона знайшла відображення як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. При цьому слід наголосити, що погляди на сутність і зміст цього поняття у різних авторів істотно відрізняються, тому проаналізуємо основні з них, які дадуть можливість обґрунтувати психологічні концепції професійного становлення особистості.

Проблема особистісного становлення є однією із найдавніших філософських проблем, що визначає специфіку філософських шкіл Платона та Аристотеля. В розумінні Платона особистісне становлення передбачає поєднання буття і небуття. Становлення особистості, вважає філософ, є рухом до буття, «причетністю до буття, поступальним кроком до того, щоб бути цілісним» [19, с. 15].

Зокрема, Аристотель [2] розглядав особистісне становлення як таке, що базується на трьох підструктурах: можливостях (потенціалах) особистості, енергії та дійсності (ентелехії). При цьому філософ зазначав, що енергія є центральною ланкою тріади, дистанційованої від двох інших підструктур – особистісних можливостей і дійсності (останнє, у свою чергу, експлікує співбуття). Домінування одного з підструктурних складових особистісного становлення характеризує у Аристотеля ту чи іншу світоглядну позицію індивіда.

Класичним представником концепції становлення особистості був Геракліт [11], розуміння яким оточуючої дійсності обґрунтовується за допомогою кліше «все тече, все змінюється». Категорія становлення у працях філософа досить органічно пов'язана з суто діалектичним поглядом на світ: в її основу покладено погляд на будь-яку річ, явище тощо як на поєднання протилежностей, тобто інтеграцію буття і небуття. Слід зазначити, що таке розуміння особистісного становлення не відповідає метафізичним уявленням щодо виникнення і розвиток як про просте збільшення та зменшення за кількістю (а не за якістю).

На думку Г. Гегеля [10, с. 167], кожен індивід має своє власне уявлення про становлення і при цьому кожен визнає, що якщо проаналізувати це уявлення, то ми переконаємося, що в його структурі міститься визначення буття, а також того, що є цілковито протилежним визначенню «ніщо». Аналізуючи концепцію становлення Г. Гегеля, В.Є. Кемеров [17] зазначає, що становлення в розумінні філософа фіксує деяку парадоксальність буття: річ (організм, подія, ідея) вже визначилась, але її ще не існує; хоча її й не існує, але вона вже впливає на оточуюче середовище, змінює сукупність умов і хід подій. Така

парадоксальність фасилітує перехід становлення до категорії деякої характеристики людського буття. В цьому контексті становлення ніби вказує на «незавершеність», ми б сказали – недосконалість людини та її соціального світу, необхідність «добудовування», дофреймування (*термін автора – Л.Л.*) форм мислення, пізнання, діяльності, квазіспілкування з природою, комунікацію з іншими людьми тощо [17, с. 67].

Спираючись на філософський принцип, а саме на те положення, що людина уявляє себе відразу після того, як починає існувати, і виявляє власну волю також після того, як починає існувати, і після цього усвідомлює власне існування, адже вона є лише тим суб'єктом, який сама людина із себе моделює [4], а також урахувавши твердження про те, що становлення людини – сутність її буття [8], становлення в науковій літературі нерідко тлумачиться як процес розвитку індивідуальності, результат якого – сформована сутність людини, яка постійно зазнає «добудови», удосконалення, розвитку тощо протягом всього життя.

Ураховуючи сучасну філософську теорію неотомізму (Ж. Маритен [20]) щодо виконання діяльності та сформованості особистісних потенціалів, становлення вміщує уже реалізовану людиною дію та ще нереалізовані особистісні потенціали, які оцінюються філософом як суто внутрішні причини становлення людини.

Отже, найбільш усталене розуміння становлення в філософсько-методологічній парадигмі – це його визначення як поступового переходу від однієї визначеності схеми або простору буття до іншої [24]. В сучасному загальноприйнятому філософському розумінні становлення є категорією, яка експлікує поступальний розвиток, спонтанність, мінливість речей і явищ – їхній безперервний перехід, перетворення на інший стан [5].

Проте, якщо звернутися до наукових психологічних досліджень з даної проблеми, то багато моментів потребують додаткового тлумачення та обґрунтування, особливо коли маємо справу зі смисловим злиттям термінів «становлення» і «розвиток», «становлення» і «формування» тощо. Тому тема даної статті є вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи феномен «становлення», в дослідженнях В.В. Давидова [13] здійснено спробу максимально точно вказати момент появи «особистості» в процесі індивідуального розвитку. В цей період, зазначають філософи, зовнішній спостерігач намагатиметься роздивитися окремі риси майбутнього об'єкту, але вони ще не створюють окреме ціле, добре відоме спостерігачеві. При цьому, наголошують вчені, слід чітко розрізнити поняття «становлення», «розвиток», які не є синонімами. Відокремити становлення від розвитку – досить нелегко, проте для філософії це є досить істотним, адже і про становлення, і про розвиток особистості йдеться, як правило, саме в той період, коли особистість формується, але цю особистість ще не можна вважати цілісною та гармонійною [12].

Зазначимо, що в науковій літературі виділяються досить різні типи «становлення». Так, згідно з А.А. Деркачем [14], розрізняють два домінуючих типи «становлення». Перший – «становлення» особистості як абсолютно нового суб'єкта і другий – розвиток певних особистісних якостей, свого роду ніби «запрограмоване становлення». Ці два процеси, разом з тим, визначаються конкретними передумовами, чинниками та особливостями. Останні відрізняються, як правило, темпоральними лише тимчасовими межами: одні передують процесу становлення, інші реалізуються в самому процесі становлення. Разом з тим, вплив вказаних чинників, передумов та особливостей може бути як негативним, так і позитивним. Базовим критерієм особистісного становлення є цілісність явища, за якої особистість починає функціонувати самостійно, тобто, коли людина здатна здійснювати супротив зовнішнім впливам та діям на суб'єкта інших людей [9]. Іншими словами, становлення з самого початку характеризує виникнення зародження ситуації, а потім – вихід за межі цієї ситуації з огляду на набуті особистістю знання і дії.

Так, А. Клоковська [30], розглядаючи процес становлення людини в плані безперервного історичного процесу, зазначає, що лише за умов формування громадянського суспільства і демократичної держави є можливим справжнє особистісне становлення. Лише в цьому випадку особистість експлікує глобальні суспільні взаємостосунки.

На думку інших дослідників [26; 29], особистість завжди досить жорстко детермінована тими системами, в яких вона живе та здійснює власну діяльність. Проте, така абсолютизація суто зовнішніх детермінант породжує ілюзію створення ідеальних суспільних систем, в яких для особистості є цілком достатнім опанувати соціальним досвідом, і саме цим забезпечується соціальне становлення суб'єкта. В даному випадку нівелюються соціальні характеристики формування особистості, втрачається сенс урахування індивідуального життєвого шляху особистості, спрощується процес її соціального самовизначення як такий. Безумовно, соціальне середовище має неабияке значення для індивідуального розвитку особистості. Для становлення суб'єкта необхідними постають стабільні соціальні взаємини в суспільстві, сприятливе культурно-освітнє середовище, що забезпечують свободу вибору власного життєвого шляху, морально-ціннісне ставлення до життя, і саме це породжує волю до життя, що є найбільш важливим чинником становлення особистості [31].

В соціологічних теоріях також наголошується на відмінностях між розумінням процесів становлення і розвитку. Передусім, у наукових працях Л. Корпорович [32] зазначається, що становлення більшою мірою «зорієнтоване» на випадковість, ніж на розвиток. Розвиток цілісної структури є процесом, багато в чому зумовленим самим цілим. Становлення ж, у свою чергу, не зумовлене нічим, крім сприятливого збігу обставин, цілком випадкового за своєю природою. Підтримка або модифікація цих

обставин є також випадковими та непередбачуваними. Отже, процес становлення можна зрозуміти лише постфактум, ураховуючи причинно-наслідковий зв'язок уже етапів такого становлення. На жаль, якщо розглядати становлення особистості саме в такій науковій парадигмі, зовсім нівелюється прогнозування.

Отже **метою** даної статті є: проаналізувати феномен «особистісного становлення» з точки зору впливу на нього зовнішніх та внутрішніх чинників, обґрунтувати відмінні характеристики розвитку особистості та її формування, окреслити етапи соціального становлення особистості та зробити висновки щодо професійного становлення суб'єкта.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У науковій парадигмі становлення аналізується з точки зору інтеграції як «внутрішніх», так «зовнішніх», тобто пов'язаних не з особистісними характеристиками, а взагалі із зовнішнім середовищем, у якому це становлення має місце. Становлення особистості залежить від багатьох чинників, між якими можна виявити супідрядність, взаємозалежність, ієрархію значущості. Отже, становлення особистості має психологічну основу, внутрішню логіку, закономірності формування тощо. Для становлення всі внутрішні чинники є однаково необхідними, а зовнішні постають досить рівнозначними категоріями. Ми не можемо обґрунтувати процес становлення, виходячи лише з будь-якого одного чинника. Разом з тим, становлення як процес має свої закономірності. Становлення особистості знаходиться під дією зовнішніх впливів, які не мають певної чіткої послідовності. Становлення цілісної особистості є внутрішньо зумовленим, закономірним процесом, що відбувається поступово. Тому, коли йдеться про особистісне становлення, здійснюється поступове, поетапне ускладнення характеристик, рис та властивостей суб'єкту, завдяки чому чітко простежуються послідовно змінюючи один одного етапи, що обґрунтовуються деякими закономірностями, які й зумовлюють становлення особистості [6].

В психолого-педагогічній науковій літературі становлення особистості найчастіше характеризується у зв'язку із розвитком або формуванням. Ці процеси нерідко поєднують і навіть трансформують один в одний, особливо, коли мова йде про професійне становлення і розвиток майбутнього фахівця. У психологічному словнику становлення розуміють як набуття суб'єктом зовсім нових ознак та форм в процесі особистісного розвитку, наближення до певного стану або рівня. При цьому наголошується, що розвиток особистості – це стадіальний процес становлення типологічних соціально значущих якостей людини та її індивідуальності [15]. На протигагу формування особистості – це процес становлення її соціально значущих якостей, переконань, поглядів, здатностей, рис характеру людини. Отже, категорія «становлення» відображує об'єктивний процес, в ході якого новий предмет або явище починає із реальної можливості перетворюватися на дійсність. Явище, виникаючи на базі заперечення старого, зберігаючи його позитивні елементи, постає початковою, але ще незавершеною стадією розвитку.

Процес становлення свідомості особистості і всіх індивідуальних особливостей, характеристик людської психіки С.Л. Рубінштейн [23] розглядав як становлення суб'єкта в цілому. Вчений зазначав, що становлення особистості є досить тривалим процесом, органічно пов'язаним із розвитком професійної діяльності. Становлення індивіда як великою мірою самовизначеного суб'єкта, котрий сам визначає свою поведінку і відповідає за неї – це і є процесом становлення особистості. При цьому психологи [25; 27; 28; 33] зазначають, що сам акт народження актуалізує механізм становлення особистості, тому останній є цілком природним.

Становлення особистості в концепції Е. Еріксона [27] розуміється як зміна етапів, на кожному із яких здійснюється якісне перетворення внутрішнього світу людини, зміна її ставлення до оточуючих людей. В результаті цього особистість набуває дещо нових рис, якостей, характерних для її віку, професії, ціннісно-сислової позиції у житті, що у разі досить стійкого періоду часу набуває форм особистісного новоутворення. Самі особистісні новоутворення, за Е. Еріксоном, актуалізуються плином усього попереднього процесу розвитку особистості. У свою чергу, Е. Еріксон виокремлює три періоди становлення особистості, до яких автор відносить дитинство, отрочество і юність, наголошуючи, що останній віковий період співпадає із завершенням становлення особистості, набуттям нею певної психічної та соціально-моральної стабільності, виявленням своїх схильностей і можливостей, прагненням до самоствердження, включенням людини до значущої соціальної групи тощо. За теорією А.В. Петровського та В.А. Петровського [21], процес становлення особистості вміщує три головних етапи: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. Ці етапи мають на меті включення особистості до різних типів соціальних взаємин, опанування нею елементами культури, на основі і в процесі якого формуються якості особистості, відбувається її розвиток та саморозвиток. Слід зазначити, що процес становлення особистості описується автором як складний, багатогранний, зумовлений внутрішніми і зовнішніми детермінантами, протиріччями тощо.

Отже, на етапі соціального становлення у особистості формуються нові якості й властивості, спрямованості діяльності та поведінки, здатності свідомо, активно і самостійно брати участь у житті суспільства, самовдосконалюватися та збагачувати власне свою особистість.

Деякі автори [7; 18] визначають становлення як процес розвитку, в якому індивід бере на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого особистісного потенціалу. У такому розумінні процес особистісного становлення можна розглядати як набуття нових індивідуальних ознак та опанування новими формами в процесі розвитку, наближення своєї особистості до певного рівня саморозвитку. У цьому

контексті йдеться про оновлення людини, особистості, характеру, мислення і, відповідно, – про духовно-моральне, інтелектуальне, соціальне та інше становлення.

Зокрема, в дисертаційному дослідженні З.С. Карпенко [16] під духовно-моральним становленням особистості розуміється процес опанування суб'єктом соціально організованої діяльності, яка здійснюється в межах професійної та соціальної систем, пов'язаний з формуванням особистісних та духовно-моральних цінностей, ідеалів та переконань. Розглядаючи духовно-моральне становлення особистості як процес, автор виокремлює його етапи: біологічний, соціальний, культурологічний та професійний, які зображено у формі висхідного руху в дещо абстрактному «духовному просторі».

Розкриваючи механізми становлення особистості в процесі діяльності та спілкування, К.О. Абульханова-Славська [1] підкреслює, що становлення особистості у форму суб'єкта діяльності відбувається як в процесі оволодіння ним суспільно-історичними формами діяльності, так і у форму організації своєї активності, яка безпосередньо впливатиме на професійну діяльність людини. Ці моменти складатимуть важливу характеристику особистості як суб'єкта діяльності. Вони гармонізують особистісний спосіб регуляції людиною власної діяльності, актуалізують психологічні якості, необхідні для її здійснення.

Суб'єкт із врахуванням своїх індивідуальних особливостей (можливостей та недоліків) узгоджує систему власне особистісних якостей (почуттів, мотивації, волі) із системою об'єктивних та суб'єктивних умов діяльності. Отже, на думку К.О. Абульханової-Славської [1], позицію суб'єкта можна розглядати як комплексну характеристику психологічних режимів діяльності відповідно до здатностей, станів, ставлень суб'єкта до завдання, з однієї сторони, і стосовно його стратегій і тактик – з іншої, тобто – об'єктивної динаміки діяльності (йдеться про події та фрагменти діяльності, її аспекти тощо).

Деякі автори, зокрема Г.О. Балл, В.О. Медінцев [3] підкреслюють, що в психолого-педагогічній парадигмі проблема особистісного становлення може розглядатися на рівнях індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та власне індивідуальності. Якщо керуватися дещо іншою термінологічною системою, ми можемо мати на увазі інтелектуальну, емоційну, особистісну зрілість фахівця. Найбільш складним та недослідженим з усіх аспектів зрілості якраз і є особистісна зрілість, яка має чотири основні, базові складові: 1) відповідальність; 2) терпимість; 3) саморозвиток; 4) позитивне мислення, позитивне ставлення до світу. У свою чергу, особистісна зрілість великою мірою визначає професійне становлення спеціаліста.

Другою важливою складовою соціальної зрілості, яка зумовлює професійне становлення фахівця, є терпимість. Зокрема, А.О. Реан, А.Р. Кудашев та О.А. Баранов [22] пропонують виділяти два її види:

1) Сенсуальну, яка пов'язана зі стійкістю щодо впливу соціального середовища; цей процес супроводжується деяким послабленням реагування на будь-який несприятливий оточуючий фактор за рахунок зниження чутливості стосовно дії останнього. Така терпимість великою мірою пов'язана із толерантністю особистості.

2) Диспозиційну, яка базується на певних настановленнях особистості. Диспозиційна терпимість формує систему ставлення особистості до оточуючої дійсності: до інших, до життя, до себе.

Висновки. Так, будемо вважати, що особистісне становлення людини як суб'єкта діяльності виявляється в саморегуляції, що забезпечує актуалізацію психічних можливостей, компенсацію недоліків, регуляцію індивідуальних станів у зв'язку із завданнями та подіями, які відбуваються. Включення людини в процес діяльності потребує від суб'єкта неабияких зусиль для здійснення продуктивної діяльності, особливо тоді, коли йдеться про досить непередбачувані труднощі, несподіванки тощо.

Відповідальність – це необхідна складова, атрибут зрілого вчинку. Відповідальність як складова соціальної зрілості формується лише в значущій професійній діяльності, в процесі самостійного прийняття рішень, у вільному виборі цих рішень тощо.

Професійне становлення особистості проаналізоване нами з точки зору процесу і результату. В першому випадку професійне становлення суб'єкта характеризується з огляду на динаміку соціального розвитку людини, яка визначає її формування як соціально зрілої особистості. У свою чергу, під соціально зрілою особистістю в психолого-педагогічній літературі розуміють рівень сформованості настановлень, знань, умінь та морально-етичних якостей, достатній для вмілого виконання суб'єктом всієї сукупності соціальних ролей, притаманних дорослому. У більш вузькому розумінні цей термін означає набуття суб'єктом комплексу особистісних якостей, які актуалізують його вміння взаємодіяти з іншими людьми з метою досягнення певної мети. Отже, з урахуванням феномену соціальної зрілості, через її базові показники можна «наповнити» зміст професійного становлення, описати його і як процес, і як результат.

Спираючись на модель А.А. Реана, А.Р. Кудашева, О.А. Баранова щодо складових соціальної зрілості, будемо вважати, що ще однією найважливішою складовою соціальної зрілості є потреба в самореалізації та самоактуалізації, що є і показником особистісних досягнень, і, разом з тим, важливою умовою професійного становлення. Ще одним базовим елементом соціальної зрілості є позитивне ставлення людини до світу, що визначає позитивне бачення особистістю оточуючої дійсності.

Отже, не дивлячись на те, що сьогодні досить проблематично створити гармонійну модель соціально зрілої особистості, все ж таки можна припустити, що професійний розвиток суб'єкта має місце в діяльності, що великою мірою забезпечує автономність та свободу в прийнятті людиною рішень в процесі виховання, освіти, самовиховання тощо. Тому професійне становлення особистості будемо вважати результатом, рівнем (показником) соціального розвитку людини, що свідчить про її соціальну зрілість,

здатність усвідомлювати себе в суспільстві як особистість, самостійно визначати для себе цілі та досягати їх; про розвиток усвідомленого почуття власної гідності, впевненості в своїх силах та можливостях.

Перспективи подальших досліджень. В подальших наших публікаціях вважаємо за необхідне проаналізувати структуру професійного становлення особистості, виокремити найбільшою мірою значущі структурні елементи цього процесу, описати результати проведеного нами емпіричного дослідження професійного становлення фахівців певної сфери діяльності тощо.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования [Текст] / Ксения Александровна Абульханова-Славская // Психологический журнал. – Т. 14. – № 4. – 1994. – С. 39-53.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. [Текст] / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4 : Никомахова этика – С. 53-294.
3. Балл Г.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи [Текст] / Г.О. Балл, В.О. Медінцев // Горизонти освіти. – № 3. – 2011. – С. 7-14.
4. Бауэр А. Философия и прогностика. Мировоззренческие и методологические проблемы общественного прогнозирования [Текст] / А. Бауэр, В. Эйхгорн. – М. : Прогресс, 1971. – 424 с.
5. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век [Текст] / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 412, [1] с.
6. Бондаренко А.Ф. Социальная психология личности: психосемантический подход [Текст] / Александр Фёдорович Бондаренко. – К. : КПИИЯ, 1991. – 189 с.
7. Варбан М.Ю. Рефлексия профессионального становления в студенческие годы : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 [Текст] / Марина Юрьевна Варбан. – К., 1998. – 210 с.
8. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат [Текст] / Людвиг Витгенштейн. – М., 1958. – С. 132-199.
9. Волянюк Н.Ю. Концептуальні засади дослідження професійного розвитку спеціаліста [Текст] / Наталія Юрївна Волянюк // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти : (матеріали перших Ірпінських науково-педагогічних читань). – Ірпінь, 2003. – С. 242-247.
10. Гегель Г.В.Ф. Наука логики [Текст] / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – СПб. : Наука, 1997. – 800 с.
11. Гераклит Ефесский. Фрагменты [Текст] / Пер. Владимира Нилендера. – М. : Издательство «Мусaget», 1990. – 147 с.
12. Гуссерль Э. Избранные работы [Текст] / Эдмунд Гуссерль. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 464 с. – (Серия: Университетская библиотека Александра Погорельского).
13. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / Василий Васильевич Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
14. Деркач А.А. Психология развития профессионала : [учебное пособие] / А.А. Деркач. – М. : РАГС, 2000. – 124 с.
15. Карамушка Л.М. Психологічні основи управління закладами середньої освіти [Текст] : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.05 / Людмила Миколаївна Карамушка. – К. : Ін-т психол. імені Г.С. Костюка НАПН України, 2000. – 481 с.
16. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості [Текст] / Зіновія Степанівна Карпенко. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 216 с.
17. Кемеров В.Е. Общество, социальность, полисубъектность [Текст] / Вячеслав Евгеньевич Кемеров. – М. : Академический Проект, Фонд «Мир», 2012. – 252 с.
18. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини : дис. кандидата психол. наук : 19.00.01 [Текст] / Інна Олександрівна Котик. – К., 2004. – 206 с.
19. Лосев А.Ф. Диалоги Платона : [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <https://www.google.com>.
20. Маритен Ж. Знание и мудрость : [Электронный ресурс] / Жак Маритен. – 2018. – Режим доступа : <https://www.google.com>.
21. Петровский А.В. Индивид и его потребности быть личностью [Текст] / А.В. Петровский, В.А. Петровский // Вопросы философии. – 1982. – № 3. – С. 238-255.
22. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика [Текст] / Артур Александрович Реан, Азат Ришатович Кудашев, Александр Андреевич Баранов : [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <https://www.google.com>.
23. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии [Текст] / Сергей Леонидович Рубинштейн / [2-е изд.]. – М. : Педагогика, 1976. – 414 с. – (Тр. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).
24. Фреге Г. Избранные работы [Текст] / Готтлоб Фреге / [пер. с нем. В.В. Анашвили ; сост. В.В. Анашвили, А.Л. Никифоров]. – М. : ДИК, 1997. – 159 с. – (Библиотека аналитической философии).
25. Abrams D., Hogg M. Social Identity and Social Cognition [Text] / D. Abrams, M. Hogg. – Oxford, 1999. – 350 p.
26. Berholtzowa A. O trudnoschach w nawezaniy historii [Text] / A. Berholtzowa. – Warszawa : Panstw. Inst. Wydawniezy, 1963. – 56 p.
27. Erikson E. H. Childhood and society [Text] / E. H. Erikson, Harmondsworth, 1950. – 246 p.
28. Freud S. Der Witz and seine Beziehung zum Unbewussten [Text] / Siegmund Freud. – [2nd ed.]. – Frankfurt : Frankfurt am Main, 1952. – 207 s.
29. Kelley H.H. Group problem solving [Text] / H.H. Kelley, J.W. Thibout // The Handbook Social Psychology. – N.-Y. : Reading (Mass.), 1969. – V. 4. – P. 36-48.
30. Kloskowska A. Socjologia Kultury [Text] / A. Kloskowska. – Warszawa : W-two Gzytelnik, 1981. – 607 s.
31. Kmit J. O kulturze symbolicnej [Text] / J. Kmit. – Warszawa : W-two „Instytut Kultury”, 1992. – 102 s.
32. Korporowicz L. Tworzenie sensu: jezyk – kultura – komunikacja [Text] / L. Korporowicz. – Warszawa : W-two „Oficyna naukowa Warszawa”, 1993. – 188 s.
33. Maslow A.H. Motivation and personality [Text] / A.H. Maslow. – N.-Y. : Harper & Brothers, 1954, – 411 p.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Social'noe myshlenie lichnosti: problemy i strategii issledovaniya [Tekst] / Ksenija Aleksandrovna Abul'hanova-Slavskaja // Psihologicheskij zhurnal. – Т. 14. – № 4. – 1994. – С. 39-53.

2. Aristotel'. Sochinenija : v 4 t. [Tekst] / Aristotel'. – M. : Mysl', 1983. – T. 4 : Nikomahova jetika – S. 53-294.
3. Ball H.O. Osobystist yak individualnyi modus kultury i yak intehratyvna yakist osoby [Tekst] / H.O. Ball, V.O. Miedintsev // Horizonty osvity. – № 3. – 2011. – S. 7-14.
4. Baujer A. Filosofija i prognostika. Mirovozzrencheskie i metodologicheskie problemy obshhestvennogo prognozirovaniya [Tekst] / A. Baujer, V. Jejhgorn. – M. : Progress, 1971. – 424 s.
5. Bibler V.S. Ot naukoucheniya – k logike kul'tury: Dva filosofskih vvedeniya v dvadcat' pervyj vek [Tekst] / Vladimir Solomonovich Bibler. – M. : Politizdat, 1991. – 412, [1] s.
6. Bondarenko A.F. Social'naja psihologija lichnosti: psihosemanticheskij pohod [Tekst] / Aleksandr Fjodorovich Bondarenko. – K. : KGPIIJa, 1991. – 189 s.
7. Varban M.Ju. Refleksija professional'nogo stanovlenija v studencheskie gody : dis. ... kandidata psihol. nauk : 19.00.01 [Tekst] / Marina Jur'evna Varban. – K., 1998. – 210 s.
8. Vitgenshtejn L. Logiko-filosofskij traktat [Tekst] / Ljudvig Vitgenshtejn. – M., 1958. – S. 132-199.
9. Volianiuk N.Iu. Kontseptualni zasady doslidzhennia profesiinoho rozvytku spetsialista [Tekst] / Nataliia Yuriivna Volianiuk // Problemy humanizatsii navchannia ta vykhovannia u vyshchomu navchalnomu zakladi osvity : (materialy pershykh Iripinskykh naukovy-pedahohichnykh chytan). – Irpin, 2003. – S. 242-247.
10. Gegel' G.V.F. Nauka logiki [Tekst] / Georg Vil'gel'm Fridrih Gegel'. – SPB. : Nauka, 1997. – 800 s.
11. Geraklit Efesskij. Fragmentsy [Tekst] / Per. Vladimira Nilendera. – M. : Izdatel'stvo «Musaget», 1990. – 147 s.
12. Gusserl' Je. Izbrannye raboty [Tekst] / Jedmund Gusserl'. – M. : Izdatel'skij dom «Territorija budushhego», 2005. – 464 s. – (Serija: Universitetskaja biblioteka Aleksandra Pogorel'skogo).
13. Davydov V.V. Teorija razvivajushhego obuchenija [Tekst] / Vasilij Vasil'evich Davydov. – M. : INTOR, 1996. – 544 s.
14. Derkach A.A. Psihologija razvitija professionala : [uchebnoe posobie] / A.A. Derkach. – M. : RAGS, 2000. – 124 s.
15. Karamushka L.M. Psykholohichni osnovy upravlinnia zakladamy serednoi osvity [Tekst] : dys. ... doktora psykhol. nauk : 19.00.05 / Liudmyla Mykolaivna Karamushka. – K. : In-t psykhol. imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2000. – 481 s.
16. Karpenko Z.S. Aksiopsykholohiia osobystosti [Tekst] / Zinoviiia Stepanivna Karpenko. – K. : TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiia», 1998. – 216 s.
17. Kemerov V.E. Obshhestvo, social'nost', polisub#ektnost' [Tekst] / Vjacheslav Evgen'evich Kemerov. – M. : Akademicheskij Proekt, Fond «Mir», 2012. – 252 s.
18. Kotyk I.O. Mekhanizmy refleksii u protsesi rozvytku subiektnosti liudyny : dys. kandydata psykhol. nauk : 19.00.01 [Tekst] / Inna Oleksandrivna Kotyk. – K., 2004. – 206 s.
19. Losev A.F. Dialogi Platona : [Jelektronnyj resurs]. – 2018. – Rezhim dostupa : <https://www.google.com>.
20. Mariten Zh. Znanie i mudrost' : [Jelektronnyj resurs] / Zhak Mariten. – 2018. – Rezhim dostupa : <https://www.google.com>.
21. Petrovskij A.V. Individ i ego potrebnosti byt' lichnost'ju [Tekst] / A.V. Petrovskij, V.A. Petrovskij // Voprosy filosofii. – 1982. – № 3. – S. 238-255.
22. Rean A.A. Psihologija adaptacii lichnosti. Analiz. Teorija. Praktika [Tekst] / Artur Aleksandrovich Rean, Azat Rishatovich Kudashev, Aleksandr Andreevich Baranov : [Jelektronnyj resurs]. – 2018. – Rezhim dostupa : <https://www.google.com>.
23. Rubinshtejn S.L. Problemy obshhej psihologii [Tekst] / Sergej Leonidovich Rubinshtejn / [2-e izd.]. – M. : Pedagogika, 1976. – 414 s. – (Tr. d. chl. i chl.-kor. APN SSSR).
24. Frege G. Izbrannye raboty [Tekst] / Gottlob Frege / [per. s nem. V.V. Anashvili ; sost. V.V. Anashvili, A.L. Nikiforov]. – M. : DIK, 1997. – 159 s. – (Biblioteka analiticheskoy filosofii).
25. Abrams D., Hogg M. Social Identity and Social Cognition [Text] / D. Abrams, M. Hogg. – Oxford, 1999. – 350 p.
26. Berholtzowa A. O trudnoschach w nawezanii historii [Text] / A. Berholtzowa. – Warszawa : Panstw. Inst. Wydawniezy, 1963. – 56 r.
27. Erikson E. N. Childhood and society [Text] / E. N. Erikson, Harnnondsworth, 1950. – 246 r.
28. Freud S. Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten [Text] / Siegmund Freud. – [2nd ed.]. – Frankfurt : Frankfurt am Main, 1952. – 207 s.
29. Kelley H.H. Group problem solving [Text] / H.H. Kelley, J.W. Thibout // The Handbook Social Psychology. – N.-Y. : Reading (Mass.), 1969. – V. 4. – P. 36-48.
30. Kloskowska A. Socjologia Kultury [Text] / A. Kloskowska. – Warszawa : W-two Gzytelnik, 1981. – 607 s.
31. Kmit J. O kulturze symbolicnej [Text] / J. Kmit. – Warszawa : W-two „Instytut Kultury”, 1992. – 102 s.
32. Korporowicz L. Tworzenie sensu: jezyk – kultura – komunikacja [Text] / L. Korporowicz. – Warszawa : W-two „Oficyna naukowa Warszawa”, 1993. – 188 s.
33. Maslow A.H. Motivation and personality [Text] / A.H. Maslow. – N.-Y. : Harper & Brothers, 1954, – 411 p.

Primachok, L.L. Psychological principles of studying the process of professional development of the individual.

The author analyzes the phenomenon of personality formation in terms of its external and internal factors, as well as discusses different characteristics and stages of personality development. The article also deals with individual's professional formation as a process and a result. A process, professional formation of the individual is characterized by his/her social development as a socially mature person. In turn, psychologists define a socially mature person as an individual with the knowledge, skills and moral qualities necessary for successful performance of the whole set of adult social roles. The basic indicators of social maturity make it possible to 'fill in' the content of individual's professional formation and to describe it both as a process and as a result.

Personality formation is manifested in the individual's self-regulation, which facilitates the realization of his/her mental potentials, compensates for his/her deficiencies, and regulates his/her individual states to meet the tasks and situations. Involvement of a person in the activity requires his/her great efforts to carry out productive activities, especially when it comes to different challenges. Responsibility is considered by the author as a component of social maturity, which is formed only in significant professional activity and in independent decision-making. It is noted that one of the most important components of social maturity is the individual's need for self-actualization, which is both an indicator of personal achievements and an important condition for professional development. Also, the basic element of social maturity is the individual's positive attitude to the world and surrounding reality.

Key words: personality formation, professional formation, socially mature person, dynamics of social development, mental sets, knowledge, skills, moral and ethical qualities.

Відомості про автора

Примачок Людмила Леонтіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини і фізичної реабілітації Навчально-наукового інституту охорони здоров'я Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.

Prymachok, Liudmyla L. – PhD (pedagogics), Assoc. Prof., Dept. of Human Health and Physical Rehabilitation, Educational and Scientific Institute of Public Health at the National University of Water and Environmental Management, Rivne, Ukraine.

E-mail: primachok73@ukr.net

УДК 316.6

Пустовий О.М.

**ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ ГРУПОВОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ
У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ**

Пустовий О.М. Дослідження мотиваційних чинників групової згуртованості у військовому колективі. У статті акцентовано увагу на залежності групової згуртованості та психологічної атмосфери в військовому колективі від мотиваційних чинників. Обґрунтована актуальність визначення показників, що впливають на інтеграцію військовослужбовців у військовий колектив. Показано переваги дослідження мотиваційних чинників для укомплектування підрозділів військовослужбовцями, для підвищення групової взаємодії під час військово-професійної діяльності. Проаналізовано результати емпіричного дослідження мотиваційних чинників групової взаємодії військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на Сході України.

Ключові слова: групова взаємодія, групова згуртованість, психологічна атмосфера у колективі, гігієнічні та мотиваційні чинники.

Пустовой А.Н. Исследование мотивационных факторов групповой сплоченности в воинском коллективе. В статье акцентировано внимание на зависимости групповой сплоченности и психологической атмосферы в воинском коллективе от мотивационных факторов. Обоснована актуальность определения показателей, влияющих на интеграцию военнослужащих в воинский коллектив. Показаны преимущества исследования мотивационных факторов для укомплектования подразделений военнослужащими, для повышения группового взаимодействия во время военно-профессиональной деятельности. Проанализированы результаты эмпирического исследования мотивационных факторов группового взаимодействия военнослужащих, принимавших участие в боевых действиях на Востоке Украины.

Ключевые слова: групповое взаимодействие, групповая сплоченность, психологический климат в коллективе, гигиенические и мотивационные факторы.

Постановка проблеми. Викликом часу є актуалізація групової взаємодії військовослужбовців у напрямку згуртованості та скоординованості сумісних дій. Від цього залежить здатність Збройних сил в цілому і окремих їх підрозділів успішно виконувати професійні завдання, що особливо важливим є в умовах реальних військових дій. Найчастіше виконання бойових завдань здійснює професійна група як бойова одиниця. У цьому контексті актуальними для науки і практики є питання не тільки вивчення військового колективу, його впливу на особистість військовослужбовця, а, навпаки, виникає потреба визначення впливу особистості військовослужбовця на процеси формування та розвитку військового колективу. Гострою постає проблема визначення залежності групової згуртованості військовослужбовців та психологічної атмосфери військового колективу від мотиваційних чинників військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміка військової діяльності створює більше напрямків розвитку групової взаємодії військовослужбовців, незалежно від їх професійних здібностей або поставлених завдань. У з'ясуванні конкретних умов та чинників групової взаємодії бойової одиниці важливим є вивчення особливостей мотивації військовослужбовців, які входять до її складу.

Хоча дослідження особистості військовослужбовців вивчалися багатьма вітчизняними науковцями (С.Д. Максименком, В.В. Ягуповим, В.Г. Коханом, О.Ф. Хмільяром, Є.М. Потапчуком, В.В. Стасюком, М.Й. Варієм та ін.), тим не менш актуальними залишаються проблеми щодо зміни підходу комплектації військових частин особовим складом і формування малих професійних груп. Одна частина проблеми – це процес укомплектування, інша – умови збереження військовослужбовців, що перебувають на військовій службі. Перша була у фокусі уваги О.М. Кокуна, Ю.А. Московчука, Д.Г. Любенка, О.П. Ковальчука, О.А. Матеюка, А.В. Сірого, В.І. Осьодло, Ю.А. Калагіна, В.О. Баношенка, Н.І. Копаниці, Е.С. Литвиненка та ін. Питання групової взаємодії та умов психологічної підтримки військовослужбовців, зокрема, розглядали Л.М. Карамушка, Н.М. Дембицька, Т.М. Яблонська, В.В. Журавльов, Н.Г. Иванова, О.М. Макаренко, О.С. Ходос, І.О. Москальов, І.І. Павелко, О. Приліпко та ін.